

**Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»
Філологічний факультет
Кафедра української мови**

Галина Шкурко

**ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО.
ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ. ОРФОЕПІЯ**

**Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти
філологічного факультету спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
освітньо-професійної програми «Українська мова та література.
Літературна творчість. Документознавство та інформаційна
діяльність»**

Ужгород 2023

УДК 811.161.2'34(076):81'33
Ш 67

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», протокол № 8 від 15 червня 2023 року.

Укладач – **Шкурко Г.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Рецензенти:

Сабадош І.В., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Пискач О.Д., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Відповідальна за випуск – **Венжинович Н.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Прикладне українське мовознавство. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія: навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти філологічного факультету спеціальності 035 Філологія спеціалізації 035.01 Українська мова та література освітньо-професійної програми «Українська мова та література. Літературна творчість. Документознавство та інформаційна діяльність» / Уклад. Г.В. Шкурко. Ужгород, 2023. 53 с.

Навчально-методичний посібник призначений для проведення практичних занять з прикладного українського мовознавства для здобувачів вищої освіти філологічного факультету спеціальності 035 Філологія спеціалізації 035.01 Українська мова та література освітньо-професійної програми «Українська мова та література. Літературна творчість. Документознавство та інформаційна діяльність». Мета видання – допомогти здобувачам вищої освіти набути навички практичного застосування теоретичних знань.

ЗМІСТ

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ. ОРФОЕПІЯ».....	4
ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	9
Практичне заняття № 1. Фонетика як наука та її предмет.....	13
Практичне заняття № 2. Фонологія як наука та її предмет	16
Практичне заняття № 3. Голосні й приголосні фонемі та принципи їх виділення	18
Практичне заняття № 4. Звукові зміни.....	22
Практичне заняття № 5. Звукові зміни.....	24
Практичне заняття № 6. Чергування звуків і фонем	25
Практичне заняття № 7. Історичні чергування голосних фонем.....	27
Практичне заняття № 8. Історичні чергування приголосних фонем	30
Практичне заняття № 9. Акцентологія.....	33
Практичне заняття № 10. Склад як фонетична одиниця	38
Практичне заняття № 11. Інтонологія	39
Практичне заняття № 12. Орфоепія як розділ мовознавства. Українська літературна вимова	41
Практичне заняття № 13. Графіка української мови	43
Практичне заняття № 14. Українська орфографія	43
Практичне заняття № 15. Найважливіші правила українського правопису.....	45
ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ.....	46
ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З КУРСУ «ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО»	52

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО. ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ. ОРФОЕПІЯ»

Мета навчальної дисципліни – ознайомити здобувачів вищої освіти з системою звукових одиниць сучасної української літературної мови; навчити їх виявляти типи звукових змін у мовленнєвому потоці та з'ясовувати способи і засоби передавання звукового мовлення на письмі; розуміти теоретичне і практичне значення вивчення фонетичної системи сучасної української мови; формувати вміння і навички виконувати фонетичний, фонологічний, орфоепічний та орфографічний аналіз тексту; опанувати фонетичні, орфоепічні та орфографічні норми сучасної української літературної мови, дотримуватися їх під час здійснення науково-дослідної, інформаційної й документознавчої діяльності, у сфері міжкультурної комунікації.

Завдання навчальної дисципліни:

- аналіз фонетичних, фонологічних, орфоепічних, графічних та орфографічних особливостей сучасної української літературної мови;
- характеристика системи фонем сучасної української літературної мови;
- з'ясування природи, історичної основи, типології фонетичних процесів;
- характеристика основних елементів інтонації (фразового наголосу, мелодики, пауз тощо);
- дослідження структури складу та наголосу;
- формування навичок виконання фонетичного, фонологічного, орфоепічного та орфографічного аналізів мовних одиниць;
- забезпечення досконалого володіння орфоепічними, акцентуаційними, графічними, орфографічними нормами сучасної української літературної мови, вироблення навичок самоконтролю за їх дотриманням;
- розвиток комунікативної компетенції професійного спілкування філолога.

Очікувані результати навчання, які повинні бути досягнуті здобувачами освіти після опанування навчальної дисципліни «**Прикладне українське мовознавство**»:

- вміти добирати необхідну інформацію щодо фонетики, фонології, орфоепії, графіки та орфографії з різних джерел, зокрема з фахової літератури та електронних баз, критично аналізувати й інтерпретувати її, впорядковувати, класифікувати й систематизувати;
- аналізувати новітні погляди на теоретичні положення фонетики, фонології, орфоепії, графіки та орфографії, простежувати зміни в правописній системі сучасної української мови; забезпечення досконалого володіння орфоепічними, акцентуаційними, графічними,

орфографічними нормами сучасної української літературної мови, вироблення навичок самоконтролю за їх дотриманням;

- усвідомлювати основні проблеми філології та підходи до їх розв'язання із застосуванням доцільних методів та інноваційних підходів;

- осмислювати системність мови, зв'язок фонетики, фонології з іншими розділами сучасної української мови, використовувати набуті знання в професійній діяльності;

- простежувати зв'язок фонетичних явищ із діалектними, аналізувати розвиток фонетичних процесів в сучасній українській мові та її територіальних різновидах;

- дотримуватися фонетичних, орфоепічних та орфографічних норм сучасної української літературної мови та застосовувати їх у практичній діяльності;

- аналізувати фонетичні одиниці та процеси у їхніх взаємозв'язках з іншими мовними рівнями;

- використовувати українську літературну мову в усній та письмовій формі з дотриманням мовних норм для розв'язання комунікативних завдань у побутовій, суспільній, навчальній, професійній, науковій сферах життя;

- сформувати навички виконання фонетичного, фонологічного, орфоепічного та орфографічного аналізів мовних одиниць;

- володіти й вільно оперувати основними поняттями, теоріями та концепціями фонетики, фонології, орфоепії, графіки та орфографії, уміти застосовувати їх у професійній діяльності;

- вміти управляти комплексними діями або проектами при розв'язанні складних проблем у професійній діяльності в галузі обраної філологічної спеціалізації та нести відповідальність за прийняття рішень у непередбачуваних умовах;

- брати участь у наукових та/або прикладних дослідженнях у галузі філології;

- мати повагу до інтелектуальних надбань науковців, дотримуватися норм і правил академічної доброчесності.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. Основні поняття фонетики і фонології. Звукові зміни

Тема 1. Фонетика як наука та її предмет. Зв'язок фонетики з іншими розділами мови. Субординація фонетичних одиниць (фраза, синтагма, такт (фонетичне слово), енклітики і проклітики). Аспекти вивчення мовних звуків. Анатоомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків. Артикуляція. Будова мовленнєвого апарату. Акустичні властивості мовних звуків. Психологія сприйняття мовних звуків. Емоціографія. Звуковий символізм. Звукопис. Фоностилістика. Загальна характеристика мовних звуків.

Тема 2. Фонологія як наука та її предмет. Лінгвістичний аспект вивчення мовних звуків. Поняття фонем. Звук і фонема. Функції фонем. Принципи виділення фонем. Дистрибуція. Інваріант. Алофон. Різновиди алофонів фонем сучасної української літературної мови (основний, комбінаторний, позиційний, факультативний). Транскрипція та її види (фонетична і фонематична).

Тема 3. Голосні фонем сучасної української літературної мови та принципи їх виділення. Розвиток наукових поглядів на кількісний і якісний склад голосних фонем сучасної української літературної мови. Фонологічні особливості голосних та їх артикуляція. Еволюція системи вокалізму сучасної української літературної мови. Класифікація голосних фонем і їх звукових виявів.

Тема 4. Приголосні фонем сучасної української літературної мови та принципи їх виділення. Розвиток наукових поглядів на кількісний і якісний склад приголосних фонем сучасної української літературної мови. Еволюція системи консонантизму сучасної української літературної мови. Класифікація приголосних фонем за місцем творення (за активним мовним органом), за способом творення, за участю голосу і шуму, за твердістю – м'якістю, за акустичним враженням, за пасивним мовним органом.

Тема 5. Звукові зміни. Позиційні зміни звуків. Редукція голосних. Гармонійна асиміляція. Комбінаторні зміни звуків. Акомодация голосних і приголосних. Асиміляція та її типи. Дисиміляція та її типи. Епентеза, гаплогія, метатеза, протеза, дієреза (спрощення в групах приголосних).

Модуль 2. Чергування. Суперсегментні фонетичні одиниці. Орфоепія. Графіка. Орфографія

Тема 6. Чергування звуків і фонем. Фонетичні (живі) та історичні чергування фонем. Живі (фонетичні) чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю, за твердістю – м'якістю. Поняття милозвучності

(евфонії) та немилозвучності (какофонії) в мові. Зіяння. Чергування /у/ з /ў/, /і/ з /ї/ як засіб милозвучності української мови.

Тема 7. Історичні чергування. Найдавніші та новіші історичні чергування голосних. Чергування /о/ та /е/ з /і/. Чергування /е/ з /о/ після шиплячих та /й/. Історичне чергування фонем /о/ та /е/ з фонемним нулем. Звукосполюки /ри/, /ли/ – /ро/, /ло/. Історичні чергування приголосних фонем. Типи, загальна характеристика. Чергування глоткового /г/ і задньоязикових /к/, /х/ із шиплячими /ж/, /ч/, /ш/. Чергування /г/, /к/, /х/ із /з'/, /ц'/, /с'/ . Історичні чергування приголосних фонем як наслідок впливу /й/. Історичні чергування приголосних на морфемному шві при формотворенні та словотворенні.

Тема 8. Акцентологія. Поняття словесного наголосу. Його характер. Акцентуаційна норма. Нормалізація українського літературного наголошення. Особливості наголошування слів деяких частин мови. Слова, наголошення яких пов'язане з їх семантикою. Слова з подвійним наголошенням у сучасній українській літературній мові. Словники наголосів.

Тема 9. Склад як фонетична одиниця. Теорії складу. Типи складів. Український фонетичний складоподіл. Орфографічний складоподіл.

Тема 10. Інтонологія. Інтонація та її складові елементи (фразовий наголос, паузи, ритміка, мелодика, тембр і темп). Фразовий наголос та його різновиди (наголос акцентної групи, синтагматичний, логічний та емпатичний наголоси). Синтагматичний наголос. Наголос акцентної групи. Емпатичний наголос. Паузи. Види пауз. Співвідношення пауз і розділових знаків. Логічні паузи. Поняття мелодики української мови. Основні типи мелодики. Функції мелодики.

Тема 11. Орфоепія як розділ мовознавства. Зв'язок орфоепії з іншими розділами мовознавства. Орфоепічні норми та їх суспільне значення. Становлення орфоепічних норм української мови. Типи орфоепічних помилок (фонетичні і фонологічні). Основні причини орфоепічних помилок.

Тема 12. Українська літературна вимова. Формування норм української літературної вимови. Порушення правил літературної вимови, типи вимовних помилок. Вимова ненаголошених голосних. Літературна вимова дзвінких і глухих приголосних. Літературна вимова твердих і м'яких приголосних. Літературна вимова звукосполучень та буквосполучень. Вимова слів іншомовного походження. Орфоепічний словник, його характеристика. Прикладний аспект дотримання норм української літературної вимови.

Тема 13. Графіка української мови, її зв'язок із фонетикою, фонологією та орфографією. Система буквених і небуквених позначок в українській мові. Алфавіт. Співвідношення між буквами українського алфавіту і фонемами української літературної мови. Принципи української графіки. Становлення українського письма. Виникнення

різних видів письма. Типи стародавнього українського письма. Формування української графіки.

Тема 14. Українська орфографія. Орфографія як система загальноприйнятих правил написання. Поняття орфограми. Принципи українського правопису: фонетичний, морфологічний, диференційний (смысловий), історичний (традиційний). Становлення орфографічної системи української мови. Розвиток орфографії української мови в ХХ ст. Правописні проблеми початку ХХІ ст. Український правопис 2019 р.

Тема 15. Найважливіші правила українського правопису. Подвоєння букв внаслідок збігу та подовження приголосних. Подвоєння літер в словах іншомовного походження. Вживання апострофа в українських та іншомовних словах. Вживання м'якого знака в українських та іншомовних словах. Позначення на письмі змін приголосних при формотворенні та словотворенні. Уживання великої літери. Написання складних слів. Правопис прізвищ і географічних назв. Орфографічні словники.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. 368 с.
2. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. 340 с.
3. Українська мова: Енциклопедія. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2000; 2-е вид., 2004; 3-є вид., 2007. 856 с.
4. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 391 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>

Допоміжна література

1. Багмут А.Й., Борисюк І.В., Олійник Г.П. Інтонація як засіб мовної комунікації. Київ: Наук. думка, 1980. 243 с.
2. Глуховцева К.Д. Складні питання сучасної української літературної мови. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : навчальний посібник для здобувачів освітніх ступенів «бакалавр», «магістр». Вид. друге, доп. і переробл. Старобільськ: Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2021. 265 с.
3. Дубчак О. Чути українською. У світі звуки[ў] і букв. Київ: Віхола, 2022. 192 с.
4. Історія української мови: Фонетика / М.А. Жовтобрюх, В.М. Русанівський, В.Г. Склярєнко. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.
5. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: підручник. Київ: Академія, 2006. 336 с.
6. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. Одеса: Чорномор'я, 1996. 143 с.
7. Комарова З.І. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика і фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія: збірник вправ і завдань для студ.-філол. вищих навч. закладів: навч. посібник. Умань: ПП Жовтий О.О., 2016. 129 с.
8. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Академія, 2004. 368 с.

9. Кюнцлі Р.В., Пискач О.Д. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія: курс лекцій і практичних завдань. Львів, 2010. 300 с.
10. Лінгвістичний аналіз: методичні розробки для студентів українського відділення філологічного факультету / укл.: Г.І. Вовченко, А.М. Галас, О.Д. Пискач, Т.М. Розумик, І.В. Сабадош. Ужгород, 2012. 31 с.
11. Наконечна Л.Б. Сучасна українська мова: Фонетика. Орфоепія. Морфонологія. Графіка. Орфографія: посібник. видання 2-е, доповнене і перероблене. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 108 с.
12. Пискач О., Лавер О. Орфоепічний практикум: методичні розробки до практичних занять для студентів II курсу філологічного факультету, спеціальність «Українська мова та література». Ужгород, 2015. 55 с.
13. Пискач О.Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія: навчально-методичний посібник. Ужгород, 2023. 93 с.
14. Пискач О.Д., Гоца Е.Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія: навчально-методичний посібник для студентів I курсу українського відділення філологічного факультету. Ужгород, 2022. 116 с.
15. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Фонетика / за заг. ред. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969. 436 с.
16. Сучасна українська літературна мова: збірник вправ: навч. посібник / М.Я. Плющ, О.І. Леута, Н.П. Гальона. Київ: Вища школа, 1995. 284 с.
17. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. [3-є вид., перероб. і допов.]. Київ: Вища школа, 2002. 439 с.
18. Сучасна українська літературна мова: підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та ін.; за ред. М.Я. Плющ. Київ: Вища школа, 2001. 430 с.
19. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка: Практикум: навчальний посібник / за ред. М.М. Фащенко. Київ: Академія, 2010. 176 с.
20. Сучасна українська мова: підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю. Шевченко та ін.; за ред. О.Д. Пономарева. [2-ге вид., перероб.] Київ: Либідь, 2001. 400 с.
21. Тоцька Н.І. Голосні фонемі сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1973. 193 с.
22. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ: Вища школа, 1981. 183 с.
23. Хомич Т.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, Фонологія, Фономорфологія, Орфоепія, Графіка, Орфографія: Першокурснику на допомогу. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2019. 116 с.

24. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
25. Шкуратяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс. Київ: Вища школа, 2007. 823 с.
26. Ющук І.П. Українська мова. Київ: Либідь, 2005. 640 с.

Словники

1. Бурячок А.А. Орфографічний словник української мови: Близько 35000 слів / Ред. Н.М. Отрох, М.А. Щипська. 4-е вид., доопрац. Київ: Наук. думка, 2002. 459 с.
2. Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2003. 896 с.
3. Головащук С.І. Орфографічний словник складних слів української мови: Понад 23 000 слів. Київ: Наук. думка, 2008. 287 с.
4. Головащук С.І. Орфографічний словник української мови: 50 000. Київ; Ірпінь: Перун, 2006. 486 с.
5. Головащук С.І. Словник наголосів. Київ: Наук. думка, 2003. 320 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Київ: Наук. думка, 1982–2012. Т. 1–6.
7. Жайворонок В. Велика чи мала літера: Словник-довідник. Київ: Наукова думка, 2004. 202 с.
8. Жовтобрюх В.Ф. Сучасний український орфографічний словник: Близько 105 000 слів. Харків: Ранок: Веста, 2005. 797 с.
9. Івченко А.О. Орфографічний словник української мови: Понад 40 000 слів. Харків: Фоліо, 2006. 765 с.
10. Орфографічний словник сучасної української мови: 70 000 слів. Донецьк: БАО, 2007. 958 с.
11. Орфографічний словник української мови: Понад 40000 слів / А. Івченко; ред. Н. Фоміна. Харків: Фоліо, 2006. 765 с.
12. Орфоепічний словник української мови: В 2 т. / уклад.: М.М. Пещак та ін. Київ: Довіра, 2001–2003. Т. I. 955 с.; Т. II. 918 с.
13. Погрібний М. І. Орфоепічний словник. Київ: Рад школа, 1984. 629 с.
14. Сучасний орфографічний словник: 150 000 сл. / Уклад. О.Ю. Петраковський. Харків: Промінь, 2007. 1244 с.
15. Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник / за ред. М.А. Жовтобрюха. Київ: Наук. думка, 1973. 724 с.
16. Український орфографічний словник: близько 174 тис. слів / уклали: В.В. Чумак, І.В. Шевченко, Л.Л. Шевченко, Г.М. Ярун; за ред. В.Г. Скляренка. Вид. 8-е, переробл. і доповн. Київ: Довіра, 2008. 997 с.
17. Український орфографічний словник: понад 175 тис. слів / укл.: В.В. Чумак [та ін.]; за ред. В.Г. Скляренка. Вид. 9-е, переробл. і доповн. Київ: Дніпро, 2009. 1011 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Блог професора Пономарева.
URL: <https://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2442>
2. Велика чи мала літера: словник-довідник.
URL: <http://velyka-chy-mala-litera.wikidot.com/v>
3. Відеопояснення «На всі двісті».
URL: <https://www.youtube.com/@navsi200>
4. Застосунок для створення інтерактивних вправ.
URL: <https://learningapps.org/>
5. Історія українського правопису.
URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu20.htm>
6. Онлайн-бібліотека «Горох». URL: <https://goroh.pp.ua/>
7. Орфографічний словник української мови.
URL:
<http://www.rozum.org.ua/index.php?a=list&d=21&p=1&w1=%D0%92>
8. Освітня платформа для вивчення української мови онлайн «Дискурс». URL: <https://dyskurs.net/>
9. Сайт електронного навчання ДВНЗ «Ужгородський національний університет». URL: <https://moodle.uzhnu.edu.ua/>
10. Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
URL: <http://nbuv.gov.ua>
11. Словник UA: портал української мови та культури (тлумачення та відмінювання слів). URL: <https://www.slovnyk.ua/>
12. Словник української мови в 11 томах. URL: <http://sum.in.ua/>
13. Словник української мови: У 20-ти томах.
URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=24&page=0>
14. Словопедія. URL: <http://slovopedia.org.ua/>
15. Стислий огляд основних змін у новій редакції «Українського правопису» (2019).
URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/osnovni-zminy%202019.pdf>
16. Український лінгвістичний портал.
URL: <https://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

Модуль 1. Основні поняття фонетики і фонології. Звукові зміни

Практичне заняття № 1. Фонетика як наука та її предмет

1. Фонетика як наука та її предмет.
2. Зв'язок фонетики з іншими розділами мови.
3. Субординація фонетичних одиниць (фраза, синтагма, такт (фонетичне слово), енклітики і проклітики).
4. Аспекти вивчення мовних звуків.
5. Анатомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків. Артикуляція. Будова мовленнєвого апарату.
6. Акустичні властивості мовних звуків.
7. Психологія сприйняття мовних звуків.
8. Загальна характеристика мовних звуків.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 16–21.
2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 7–17.
3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 225–254.
4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 3–20.
5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 202–203, 582, 764, 766.

Завдання 1. Здійсніть фонетичне членування мовленнєвого потоку.

Зразок: *У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне* (М. Рильський).

У щастя людського / два рівних є крила: / троянди й виноград, / красиве і корисне. /

1 синтагма – 2 такти (фонетичні слова); наголошені склади -щá-, -люд-

У | щá | стя – 3 склади, 7 звуків (у – проклітика)

люд | сько | го – 3 склади, 8 звуків

Разом: 6 складів.

2 синтагма – 3 такти (фонетичні слова); наголошені склади -р'ів-, -й'е-, -ла'-

два | р'ів|них – 3 склади, 9 звуків (*два* – проклітика)

є – 1 склад, 2 звуки

кри|ла' – 2 склади, 4 звуки

Разом: 6 складів.

3 синтагма – 2 такти (фонетичні слова); наголошені склади -я́н-, -гра́д-

тро|я́н|ди – 3 склади, 8 звуків

й ви|но|гра́д – 3 склади, 9 звуків (й – проклітика)

Разом: 6 складів.

4 синтагма – 2 такти (фонетичне слово), наголошені склади -сі́-, -рі́-

кра|сі́|ве – 3 склади, 7 звуків

і | ко|рі́|сне – 4 склади, 8 звуків (і – проклітика)

Разом: 7 складів.

1. *А й правда, крилатим ґрунту не треба* (Л. Костенко).

2. *Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходять подібне кохання.
В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання...*
(В. Сосюра)

3. *Черемош простягся в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходить* (М. Коцюбинський).

4. *Звідси дивився на гори, близькі й далекі верхи, що голубіли на небі, на смерекові чорні ліси з їх синім диханням, на ясну зелень царинок, що, мов дзеркала, блищали в рамах дерев* (М. Коцюбинський).

5. *Життя іде і все без коректур, І час летить, не стишує галопу*
(Л. Костенко).

6. *На сусідньому дубі давно вже прокинувся старезний чорний ворон й одним оком сонно кліпав на це видовисько* (В. Шкляр).

7. *Улітку та восени в садку визрівали яблука, сливки і грушки, цвіла на кущах роза, червоніла малина, а гілки кущів вгиналися від агрусу, смородини та порічок* (Н. Гурницька).

Завдання 2. Запишіть подані слова фонетичною транскрипцією.

Зразок:

німецький [н'іме́ц'киє́ї]

Сирітський, б'ються, легко, спитати, боротьба, вокзал, народження, віджати, не поріжся, видається, калатання, пісня, щиро, яскравий, життя, у книжці, легкий, пораєшся, снідати, пророчистий, пошиття, потреба, тобі, чоловічий, робишся, розважся, квочці, зчищати, футболіст, коротший, покрівля, краяти, жалюгідний, дзеленькати, митець, пишеться, тьмянний, прихильність, сяйво, скупість.

Науково-дослідницьке завдання. Підготуйте наукову доповідь на одну з тем:

1. Емоціографія.
2. Звуковий символізм. Звукопис.
3. Фоностилістика.
4. Експериментально-фонетичні методи досліджень.
5. Місце фоносемантики в курсі практичної фонетики української мови.
6. Вивчення фоностильових явищ поетичного тексту методами експериментальної фонетики.

Науково-дослідницьке завдання. Проаналізуйте стилістичну функцію фонетичних засобів в текстах.

1)

*Сипле, стеле сад самотній
Сірий смуток – срібний сніг, –
Сумно стогне сонний струмінь.
Серце слуха смертний сміх.*

*Серед саду смерть сміється,
Сад осінній смуток снить, –
Сонно сиплються сніжинки,
Струмінь стомлено шумить.*

*Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад, –
Срібно стеляться сніжинки –
Спить самотній сад.*

2)

Популярному перемишльському поету Павлу Петровичу Подільчаку прийшло по пошті приємне повідомлення: «Приїздить, Павле Петровичу, – писав поважний правитель Підгорецького повіту Полікарп Пантелеймонович Паскевич, – погостюєте, повеселитесь!».

Павло Петрович поспішив, прибувши першим потягом. Підгорецький палац Паскевичів привітно прийняв приїжджого поета. Потім підїхали поважні персони – приятелі Паскевичів.

Посадили Павла Петровича поряд панночки – премилої Поліни Полікарпівни. Поговорили про політику, погоду, Павло Петрович прочитав підібрані пречудові поезії. Поліна Полікарпівна програла прекрасні полонези, прелюдії. Поспівали пісень, потанцювали падеспан, польку...

Прийшла пора – попросили пообідати. Поставили повні підноси пляшок портвейну, плиски, пшеничної, підігрітого пуншу, пільзнерського пива. Принесли печених поросят, приправлених перцем півників, пахучі

паляниці, печінковий паштет, пухкі пампушки під печеричною підливою, пироги, присмажені пляцки...

Потім прислуга подала пресолюдкі пряники, персикове повидло, помаранчі, повні порцелянові полумиски полуниць, порічок.

Почувши приємну повноту, Павло Петрович подумав про панночку.

Поліна Полікарпівна попросила прогулятися по Підгорецькому парку, полюбуватись природою, послухати пташині переспіви. Пропозиція повністю підійшла підхмеленому поету. Походили, погуляли... Порослий папороттю прадавній парк подарував парі приємну прохолоду...

Практичне заняття № 2. Фонологія як наука та її предмет

1. Фонологія як наука та її предмет. Лінгвістичний аспект вивчення мовних звуків.

2. Поняття фонем.

3. Звук і фонема.

4. Функції фонем.

5. Принципи виділення фонем. Дистрибуція.

6. Інваріант. Алофон.

7. Різновиди алофонів фонем сучасної української літературної мови (основний, комбінаторний, позиційний, факультативний).

8. Транскрипція та її види (фонетична і фонематична).

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 21–29.

2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 42–45, 65–83.

3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 275–282.

4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 20–38.

5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 765–766.

Завдання 1. Запишіть слова фонетичною і фонематичною транскрипцією і з'ясуйте відмінність між звуками й фонемами.

Зразок: *німецький* [н'імец'киї] /н'імец'кий/

Граєшся, гаєчок, зжовкнути, феєрверк, зачахнути, відчепити, кулеметчик, насіння, сніданок, дочці, суттєвий, розплющений, територія, тютюнництво, пральня, джунглі, роїтисся, чилієць, атакуючий, алюмінієвий, Єгипет, відзначити, священник, риссю, роз'яснення.

Завдання 2. Запишіть речення фонетичною і фонематичною транскрипцією і з'ясуйте відмінність між звуками й фонемами.

1. *Під ногами хлюпало, в небі стояла несамовита блакить, сонце легковажно видивлялося в кожному калюжу, і ця весела, безпричинна легковажність від весняного повітря передавалася людям (Д. Гуменна).*
 2. *Вранці, тільки розжевріється схід, у небі над плавнями, знявшись десь із степового аеродрому, вишуговують реактивні (О. Гончар).*
 3. *В'ється та пісня над драконом, стелиться над торами, б'є крилом під колесами. А він її ріже, він її чавить, він її роздирає на шмаття, замітає рештки вогненным хвостом і летить, летить (І. Багряний).*

Завдання 3. Прочитайте слова, записані фонематичною транскрипцією. Подайте орфографічний запис слів, встановіть відповідність між буквами і фонемами.

/детал'ний/, /д'жзгутовий/, /дивл'ачис'/, /вйалений/, /замішчати/, /запізнен'н'а/, /відл'уд'д'а/, /взаємн'іст'/, /освіт'анин/, /гр'аз'овий/, /д'звіниц'а/, /йапон'іа/, /сиплет'с'а/, /хвил'уйеш'а/.

Завдання 4. Слова, подані у фонематичній транскрипції, запишіть фонетичною транскрипцією. Підкресліть позиційні алофони фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

/автобус/, /ночівл'а/, /сезон/, /зайвий/, /близн'ук/, /айсберг/, /женихан'н'а/, /свердл'ар/, /рекомендац'іа/, /виделка/, /деревинний/, /вйазал'ник/, /закр'ійник/, /вн'ічий/.

Завдання 5. Подані слова запишіть паралельно фонематичною і фонетичною транскрипціями. Підкресліть комбінаторні алофони фонем, охарактеризуйте особливості звукових реалізацій.

I. *Самотній, розпорядок, світський, розжалобити, стихія, передчувати, довкілля, синекдоха, сітчастий, звітність, врозкид, підшкірний, дієвість, запізнілий, узбіччя.*

II. *Достатній, розтин, плитчастий, розжати, дьогтьовий, відкіля, воеводство, дослідити, датчанин, відміряти, духовність, догризши, шахівниця, дудчастий, розкішшю.*

Завдання 6. Виконайте вправи 12, 13 зі збірника Н. Тоцької «Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія: Завдання і вправи» (1995).

Завдання 7. Виконайте інтерактивну вправу із застосунку *learningapps.org*.

Науково-дослідницьке завдання. Проаналізуйте ресурси автоматизованого перетворення живого мовлення у фонетичну транскрипцію, виявіть переваги і недоліки такого процесу.

Практичне заняття № 3. Голосні й приголосні фонем та принципи їх виділення

1. Голосні й приголосні фонем сучасної української літературної мови та принципи їх виділення.
2. Розвиток наукових поглядів на кількісний і якісний склад голосних і приголосних фонем сучасної української літературної мови.
3. Фонологічні особливості голосних та їх артикуляція.
4. Еволюція системи вокалізму та консонантизму сучасної української літературної мови.
5. Класифікація голосних фонем і їх звукових виявів.
6. Класифікація приголосних фонем за місцем творення (за активним мовним органом), за способом творення, за участю голосу і шуму, за твердістю – м'якістю, за акустичним враженням, за пасивним мовним органом.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 30–35.
2. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 17–42.

3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 282–291.

4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 43–95.

5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 104–105, 522–523.

ФОНЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

1. Записати слово (орфографічно, фонематичною і фонетичною транскрипціями і визначити в ньому кількість букв, звуків і фонем. Поділити слово на склади, охарактеризувати їх (за кінцевим звуком, за початковим звуком, за кількістю звуків, за наголосом).

2. Визначити основний і побічний наголоси; з'ясувати тип основного наголосу за здатністю переміщуватися з одного складу на інший.

3. Охарактеризувати голосні звуки: ряд, піднесення, за участю губ, наголошеність, яким варіантом фонемі виступає.

4. Охарактеризувати приголосні звуки: за участю голосу й шуму, за місцем творення, за способом творення, за наявністю / відсутністю палаталізації, за наявністю / відсутністю назалізації, за акустичним враженням, довготою; вказати, яким алофоном фонемі є.

5. З'ясувати зміни в слові: позиційні і комбінаторні.

Зразок:

1. Безжалісний [бе^чж:áл'існи^{еї}], /безжал'існий/ – 11 букв, 10 звуків, 11 фонем.
2. [бе^ч-ж:á-л'і-сни^{еї}]: [бе^ч] – відкритий, прикритий, ненаголошений, двозвуковий; [ж:á] – відкритий, прикритий, наголошений, двозвуковий; [л'і] – відкритий, прикритий, ненаголошений, двозвуковий; [сни^{еї}] – напівзакритий, прикритий, ненаголошений, чотиризвуковий.
3. Наголошений другий склад, наголос нерухомий: [бе^чж:áл'іс'н'і].
4. Голосні звуки: [е^ч] – переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, ненаголошений, позиційний варіант /e/; [á] – заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований, наголошений, головний вияв /a/; [і] – переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізований, ненаголошений, головний вияв /i/; [у^е] – переднього ряду, високо-середнього піднесення, нелабіалізований, ненаголошений, позиційний варіант /и/.

5. Приголосні звуки: [б] – шумний, дзвінкий, губний, губно-губний, зімкнений, зімкнений чистий, твердий, неносовий, головний вияв /б/; [ж:] – шумний, дзвінкий, язиковий, передньоязиковий, щілинний, щілинний серединний, твердий, неносовий, шиплячий, довгий, комбінаторний варіант /з/ і /ж/; [л'] – сонорний, язиковий, передньоязиковий, щілинний, щілинний боковий, м'який, неносовий, головний вияв /л'/; [с] – шумний, глухий, язиковий, передньоязиковий, щілинний, щілинний серединний, твердий, неносовий, свистячий, головний вияв /с/; [н] – сонорний, язиковий, передньоязиковий, зімкнений, зімкнений чистий, твердий, носовий, головний вияв /н/; [ї] – сонорний, язиковий, середньоязиковий, щілинний, щілинний серединний, твердий, неносовий, позиційний варіант /й/.
6. Звукові зміни: а) позиційні: /е/ – [e^u] в ненаголошеній позиції; /и/ – [u^e] в ненаголошеній позиції; /й/ – [i] після голосного в кінці слова; /з/, /ж/ – [ж:] внаслідок асиміляції за місцем творення.

Завдання 1. Затранскрибуйте подані речення і визначте в словах співвідношення звуків, фонем і букв.

Зразок: *Думаю про життя.* [d^oúмайу пр^o жит':·á]

[d^oúмайу] – 6 звуків, 6 фонем, 5 букв.

[пр^oo] – 3 звуки, 3 фонем, 3 букви.

[жит':·á] – 4 звуки, 5 фонем, 5 букв.

1. *Якби мої думи німії на струни пророчисті впали, зайшлись би плачем мої струни і сміхом дитячим заграли* (Леся Українка). 2. *Як же будеш, синку, У чистому полі За панами конем уганяти, Не раджу я, синку, Тобі кров людськую Річеньками марне проливати* (П. Куліш).

Завдання 2. Запишіть слова фонетичною транскрипцією й охарактеризуйте алофони голосних фонем.

Зразок: *вимести* [vím^eсти^e] – 3 голосні звуки: [ú] – переднього ряду, високо-середнього піднесення, нелабіалізований, наголошений, головний вияв фонем /и/; [e^u] – переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований, ненаголошений, позиційний варіант фонем /е/; [u^e] – переднього ряду, високо-середнього піднесення, нелабіалізований, ненаголошений, позиційний варіант фонем /и/.

Тортури, застелити, отрута, завмирати, плести, плести, чомусь, зупинятися, загребти, злетіти, порушник, онука, невмирущий, шепотіти, колючий.

Завдання 3. Охарактеризуйте приголосні у виділених словах, визначте їх кількість, зробіть фонетичний аналіз слова *переливаються*.

Зразок: *промінням* [пр^oом'ін':·ам] – 5 приголосних звуків: [п] – шумний, глухий, губний, губно-губний, зімкнений, неносовий, твердий,

головний вияв /п/; [p^o] – сонорний, язиковий, передньоязиковий, дрижачий, неносовий, твердий, комбінаторний вияв /р/; [m'] – сонорний, губний, губно-губний, зімкнений, носовий, напівпом'якшений, комбінаторний вияв /м/; [n':] – сонорний, язиковий, передньоязиковий, зімкнений, носовий, м'який, комбінаторний вияв /н'/; [m] – сонорний, губний, губно-губний, зімкнений, носовий, твердий, головний вияв /м/.

Довгі, непомірно довгі зимові вечори. Непорушно й величаво застиг посеред неба місяць і сіє на землю голубий пил, міріади іскор яскраво переливаються під його промінням, виграють казковими барвами, тихо дзвенять під вітром льоди, спить заметена снігом земля... За глянцеvim блиском замерзлого Бугу темніє небо, чорніють зубчасті стіни лісів. Від холоду тонко потріскує лід, на ньому райдужні візерунки від зірок, що відбилися в тьмяних відблисках. Під льодом на глибині, розтягаючи гармонь плавників, дримає крупна риба, а на пухнастому снігу петляють свої сліди полохливі зайці. Жук наклав кожушок і шапку та, хряпнувши дверима, вийшов із хати (За Григорієм Тютюнником).

Завдання 4. Запишіть слова фонетичною транскрипцією і з'ясуйте, у яких випадках сполучення літер дж і дз означають африкати, а в яких дві самостійні фонемі /д/ і /ж/, /д/ і /з/.

Відзначити, відзвучати, гедзь, дзьоб, передзбиральний, родзинки, передзвітний, надзвук, відзимувати, дзенькіт, дзиглик, продзагін, підземелля, підзаголовок, дзвіниця, джерело, віджати, наджиттєвий, джунглі, джмелиний, джгутовий, віджувати, віджнивувати, джентльмен, джура, віджим, народжується, обсаджувати.

Завдання 5. Виконайте інтерактивні вправи із застосунку *dyskurs.net*.

Науково-дослідницьке завдання. Підготуйте наукову доповідь на тему «Дискусійні аспекти класифікації голосних та приголосних фонем».

Практичне заняття № 4. Звукові зміни

1. Позиційні зміни звуків.
2. Редукція голосних.
3. Гармонійна асиміляція.
4. Комбінаторні зміни звуків.
5. Акомодація голосних і приголосних.
6. Асиміляція та її типи:
  - а) прогресивна чи регресивна;
  - б) повна або часткова;
  - в) контактна або дистантна;
  - г) за якою ознакою (за дзвінкістю і глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення);
  - г) відбита або не відбита на письмі.

Література:

1. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 50–55.
2. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 254–268, 273–275, 291–293.
3. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 96–107.
4. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 13, 33–34, 262, 545.
5. Уподібнення приголосних: проблемні випадки, практика. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HNN2SJ3NnFU>

Завдання 1. Запишіть текст фонетичною транскрипцією з урахуванням змін голосних (крім *i*) у позиції після м'якого приголосного чи перед ним, між м'якими приголосними. Поясніть акомодацію.

Коли на малому лимані кричать чайки й десь важко сідають баклани, над морем стоїть чіткий місяць і грає срібними веслами на поверхні синьої води. На березі, як хрусталь, медуза. Кажуть, медуза горить, коли йде згрями. І це – як древнє сказання (М. Хвильовий).

Завдання 2. У поданих словах охарактеризуйте асиміляцію приголосних за такими ознаками:

- а) прогресивна чи регресивна;
- б) повна або часткова;

- в) контактна або дистантна;
 г) за якою ознакою (за дзвінкістю чи глухістю; за м'якістю; за місцем чи способом творення);
 г) відбита або не відбита на письмі.

Безжурно, зустрінуться, локдаун, угіддя, дочекаєшся, рюкзак, відшукати, розщедритися, айсберг, на стежці, без шапки, сільський, Вітчизна, баскетбол, нігті, анекдот, коритце, у бочці, людські, хоч би, свідомість, безсистемність, схопишся, розжарити, льотчик, Гандзя, просьба, футбол, братство.

Завдання 3. Затранскрибуйте текст, усно поясніть усі випадки комбінаторних і позиційних модифікацій приголосних звуків.

Вечоріло. В хатинці було холодно, вогко й темнувато. Брудний світ ледве проходив знадвору крізь маленьке, похилене віконце й скупно сірів по голих, брудних стінах, по чорній земляній підлозі, по всій убогій обстановці «робітницької квартири» (В. Винниченко).

Завдання 4. Прочитайте слова, з'ясуйте, у яких із них наявна регресивна асиміляція приголосних. Запишіть ці слова фонетичною транскрипцією.

Розлучення, Батьківщина, привокзальний, світогляд, спадкоємець, переекзаменований, безглуздя, спрямувати, реставрація, нитчастий, сформувати, розгляд, звістка, безхвостий, по сусідству, селянство, з-перед, розширювати, стимулятор, розкриття, доспілий, тітчин, Зеландія, безправ'я, відступ, багатство, боротьба, у пачці, зміцнювати, розкусити, розжувати, жаднюга, у ложці, вокзал, з чого, здатні, передчасний, якби, звіриний, підшивати.

Завдання 5. Виконайте інтерактивні вправи із застосунку *dyskurs.net*.

Завдання 6. Виконайте інтерактивну вправу із застосунку *learningapps.org*.

Практичне заняття № 5. Звукові зміни

1. Дисиміляція та її типи:
  - а) прогресивна чи регресивна;
  - б) контактна чи дистантна;
  - в) за місцем чи способом творення;
  - г) відбита чи не відбита на письмі.
2. Епентеза.
3. Гаплогія.
4. Метатеза.
5. Протеза.
6. Дієреза (спрощення в групах приголосних).

Література:

1. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 268–272.

2. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 93, 142–143.

Завдання 1. Запишіть речення і підкресліть слова, в яких відбулися зміни на дисимілятивній основі. Поясніть.

1. *На верблюдах сиділи лицарі, убрані в золоті шлики й панцирі* (І. Нечуй-Левицький).
2. *Прокоповичка обстелила край стола рушниками, щоб утирати губи й руки* (І. Нечуй-Левицький).
3. *Дорога упряж, обкована сріблом, карети та екіпажі.. – усе те сяло* (І. Нечуй-Левицький).
4. *Лукавець оцей татаркуватий Савка, але поштивий: скочивши з коня, ручкається з старим, передає від батька уклін* (О. Гончар).
5. *За столом сиділа Одарка поруч з мірошником з панського млина* (І. Нечуй-Левицький).
6. *Настя хапає рушницю й стріляє* (І. Нечуй-Левицький).
7. *Думала [Мотря] піти сказати на сина, що він розбоєм промишляє.. Та шкода й сердешної Галі* (Панас Мирний).
8. *Ранком вивели їх [некрутів] з казарми на двір; розставили лавами: в ищій з вищим, нижчий з нижчим* (Панас Мирний).
9. *Плаче старий та ридає, Й Степан сліпий плаче Невидючими очима, Мов сонце побачив, І беруть його під руки, І ведуть у хату. І вітає Яриночка, Мов рідного брата* (Т. Шевченко).
10. – *Стій! Хто йде!?* – лунає з-за дерева різкий окрик (М. Стельмах).

Завдання 2. Визначте тип звукових змін у словах.

Корисний, павук, боротьба, капость, бджола, рибальство, горіх, медвідь, залізо, перепел, лицар, мести, тхнути, тижневик, мінералогія, намисто, срібло, вести, стипендія, тарілка, Різдво, дужчий, муляр, імла, хто, вищий, дігтяр, повсякденно, косьба, Гандзя.

Завдання 3. Виправте, де потрібно, помилки і з'ясуйте, в яких словах спрощення приголосних не відбувається.

Гіганський, перстні, прихвостні, зап'ясний, медалістці, студенський, агенство, невісчин, аванпостний, проїздний, студентство, шубовстнути, щиросердний, перевістниця, гімнастці, волейболістці, скатертка, свистнути, Ужгороцький, заїздний, бризкнуту, швидкістний, пропусний.

Завдання 4. Виконайте інтерактивні вправи із застосунку *dyskurs.net*.

Завдання 5. Виконайте інтерактивну вправу із застосунку *learningapps.org*.

Науково-дослідницьке завдання. Простежте комбінаторні звукові зміни в рідній говірці.

Практичне заняття № 6. Чергування звуків і фонем

1. Фонетичні (живі) та історичні чергування фонем.
2. Живі (фонетичні) чергування приголосних за дзвінкістю – глухістю, за твердістю – м'якістю.
3. Поняття милозвучності (евфонії) та немилосвучності (какофонії) в мові.

4. Зіяння.
5. Чергування /у/ з /ў/, /і/ з /ї/ як засіб милозвучності української мови.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 83–91.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 56–61.

3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 294–296.

4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 107–117.

5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 342, 501.

Завдання 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Виділіть і поясніть усі випадки живих чергувань приголосних за твердістю – м'якістю.

Пісня, радість, гість, уманський, кузня, сьогодні, могутні, густі, задні, на місці, гордість, штанці, віслюк, свято, цвіт, злість.

Завдання 2. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією. Виділіть і поясніть усі випадки живих чергувань приголосних за дзвінкістю – глухістю.

Вокзал, легко, якби, вогко, молотьба, анекдот, кігті, розказати, зцілити, лічба, нігтик, отже, бігцем, як же, футбол, з сином.

Завдання 3. Перепишіть, уставляючи необхідний прийменник у або в.

Плив ... воді, заходити ... аптеку, річ ... тім, думки ... голові, тримати ... пам'яті, біг ... школу, світилося ... вікні, знав ... лице, дістає ... процесі, включають ... себе, включає ... себе, десь ... хлібах, ніс ... портфелі, відзначився ... формуванні, виношувати ... голові, сидимо ... вагоні, одягнена ... хвою, запитати ... своїх, сидіти ... твоїй кімнаті, співати ... такт, орієнтуватися ... просторі, сидіти ... кімнаті, звернися ... бібліотеку, читай ... підручнику, прибіг ... аптеку, віз ... автомобілі, робити ... свято, стукати

... цвях, лунає ... вухах, рятуватись ..течею, сказав ..се, відпочивати ... Львові, дивлюся ... небо, товариші ... війську, прочитала ... книзі, прочитав ... книзі, зайшли ... вагон.

Завдання 4. Перепишіть, уставляючи необхідний сполучник і або й.

Принтер ... сканер, диски ... дискети, годинник ... стрілка, орфографія ... орфоенія, чоловік ... дружина, військо ... князь, море .. яхта, хмарно ... ясно, батьки ... діти, диван ... крісло, вовк ... ягня, зуби ... язик, верба ... явір, війна .. мир, сосна .. ялина, учителі ... учні, учитель ... учні, вода ... їжа, Україна ... Японія, молоко ... йогурт, морозиво ... вершки, двійка ... одиниця, куб ... квадрат, єхидна ... єнот, шпалери ... клей, лоша ... кінь, клен ... береза, опеньок ... лисички, лисички ... опеньок, гра .. відпочинок, телефон ... чохол, словосполучення ... речення, лисиця ... їжак, іграшки ... ялинка, курка ... яйце.

Завдання 5. Виконайте інтерактивну вправу із застосунку *dyskurs.net*.

Практичне заняття № 7. Історичні чергування голосних фонем

1. Історичні чергування фонем. Типи, загальна характеристика.
2. Найдавніші чергування голосних фонем.
3. Пізніші чергування голосних фонем:
  - чергування /о/ та /е/ з фонемним нулем;
  - чергування /о/ та /е/ з /і/;
  - чергування /е/ з /о/ після шиплячих та /й/;
  - чергування фонем /и/ з /о/ у сполученнях /ри/, /ли/ – /ро/, /ло/.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 91–100.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 61–67.

3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 296–301.

4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 117–132.

5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 231–232.

Завдання 1. Наведіть приклади фонетичних (живих) та історичних чергувань у сучасній українській мові. Знайдіть їх у тексті.

Звідкись долетів тихий, протяжний свист, такий знайомий із дитинства. Федір припав до землі й розглядав дорогу, що виднілася з-поміж кущів. У траві зашаруділо. Це був ховрашок. Він стояв на задніх лапках, винюхував повітря своєю хитрою мордочкою. Не виявивши нічого підозрілого, злодійкувато перегриз стебло пшениці та з колоском у зубах шмигнув у траву. Погода стояла суха, безвітряна. Нещадно пекло сонце, м'яка синява обгортала зелені кряжі могил, хтозна-ким і коли насипаних. Ріс на них сивий полин та колючий будяк, звивали гнізда степові пташки, зупинялися на перепочинок журавлі (За Григорієм Тютюнником).

Завдання 2. Поясніть чергування голосних у словах.

Замести – замітати; стерти – стирати; ломити – ламати; сплести – заплітати; гонити – ганяти; спекти – випікати; кроїти – кряти; зберу – збирати; стерегти – сторожити; лізти – лазити; скочити – скакати; трусити – трясти; наректи – нарікати.

Завдання 3. Обґрунтуйте відхилення від основного правила чергування /о/ та /е/ з /і/ у словах.

День, свекор, сон, швець, вітер, серп, вовк, довгий, гордий, торг, серце, шелест, берег, порох, молот, білочка, полечко, голубонька, Довженко, серденько, любесенько, вихователь, учитель, возвеличити, значень, вражень, тополь, меж, імен, словник, балон, готель, закон, верховний.

Завдання 4. До поданих слів доберіть такі відповідники, в яких би відбилось чергування фонем /о/ та /е/ з /і/.

Ворожити, гонець, тоненький, доба, слово, ведеш, вдома, вихователь, шовковий, річ, камінь, жовтий, рости, школа, пора, медобори, діловод,

закон, спокій, воля, донесення, ворона, молоко, розгром, село, Донець, коса, сім, піч, кокс, коло, коса, дзвінок.

Завдання 5. Подане речення запишіть фонетичною транскрипцією, поясніть чергування голосних фонем.

Пильнувалося також, щоб усе те, що вкладалося на вози, не загубилося по дорозі і не потовклося, і кожна господарська річ, така, як вила, граблі, лопата, сокира, ящикок із цвяхами, брус, тиква для води, прядка, витушка, веретено, бриль, стара свитка, «дідок» для коси, пилка, діжка з квасом, – усе це ув'язувалося, бичувалося, обмощувалося, щоб ніде ніщо не стукнулося по дорозі, не схитнулося, не розплескалося, не потрощилося (Гр. Тютюнник).

Завдання 6. На матеріалі поданих речень поясніть усі можливі випадки історичних чергувань голосних у сучасній українській мові (з історичними коментарями), навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування.

1. Багіров пропонує: з усіх шести підвід вибрати найміцніших коней, запрягти в один віз і тягти його таким цугом до шосе (О. Гончар). 2. По цім боці Дунаю, де розкинулось місто Рені, над самою річкою сиділо двоє людей (М. Коцюбинський). 3. Помивши посуд після обіду та поприбиравши в хаті, Настя сіла на лаві під вікном вишивати сорочку й закинула на шию червону та чорну заполоч (М. Коцюбинський). 4. А матері самі: ждуть дочок – нема; нічого робити: сама води наносить, сама розведе, піч затопить, вечеряти варить; нехай, каже, дівка погуля (Г. Квітка-Основ'яненко). 5. Шість років Левкові минуло, мало сміху на його обличчі, навіть зітхав часто, так само, як мати (М. Стельмах). 6. Він однією рукою четверо коней, запряжених у ридван, на задні ноги осаджує (Панас Мирний). 7. Від її юного образу, чистого й одухотвореного материнством, віє такою радістю, що вся кімната світиться і сяє, і все, що є в домі, виглядає якось святково (О. Довженко). 8. Там ніч, як день. Дивлюся: Палати, палати. Понад тихою рікою; А берег ушитий. Увесь каменем. Дивуюсь, Мов несамовитий! (Т. Шевченко). 9. Всі одразу помітили, що літо вже минуло, що вже настала осінь з нескінченними мряками, розбитими дорогами, холодними вітрами (О. Гончар).

Завдання 7. Поясніть наявність або ненааявність чергування голосних у словах.

Летіти, водопій, слово, тривога, голів, звечора, дерево, лід, літати, блоха, гонити, колю, завод, сторона, шести, терти, Канів, дрижати, чотири, особа, сім, череда, текти, шелест, тріть, садка, осінь, лоб, пік, день, джерело, тік, светр, вовк, берег, копієчка, Київ, рот, борода, водопровід, протекти, точити, діжечка, мох, вечеря дохід, женити, піднести, пшоно, осені, вітер, хлопець, сон.

Завдання 8. Поясніть природу звукосполучень *-ри-*, *-ли-* у словах *бриніти*, *гриміти*, *дрижати*, *кривавий*, *криниця*, *кришити*, *стріміти*, *тривога*, *глитати*, *блищати*, *чорнобривий*, *глибінь*.

Науково-дослідницьке завдання. Здійсніть аналіз фонетичної системи закарпатського говору, простежте історичні чергування голосних фонем.

Практичне заняття № 8. Історичні чергування приголосних фонем

1. Історичні чергування приголосних фонем. Типи, загальна характеристика.
2. Історичні чергування приголосних фонем як наслідок перехідних палаталізацій:
  - чергування глоткового /г/ і задньоязикових /г/, /х/, /к/ із шиплячими /ж/, /ч/, /ш/ (перша палаталізація);
  - чергування /г/, /к/, /х/ із /з'/, /ц'/, /с'/ (друга і третя палаталізації).
3. Історичні чергування приголосних фонем як наслідок впливу /й/.
4. Історичні чергування приголосних на морфемному шві при формотворенні і словотворенні.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 100–108.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 61–67.

3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 296–301.

4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 117–132.

5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 231–232.

Завдання 1. Подані нижче іменники поставте у формі давального і місцевого відмінків однини, поясніть чергування приголосних при словозміні.

Рука, нога, чепіга, крига, аптека, лука, мачуха, муха, рік, річ, круг, дорога, дзига, Грига, вага, око, птаха, ріг, рух.

Завдання 2. Від поданих слів за зразком утворіть інші форми або доберіть спільнокореневі слова, які б свідчили про чергування /г/, /к/, /х/ із шиплячими чи свистячими.

Зразок: юнак – юначе – юнацький.

Бік, вік, чоловік, логіка, лелека, відвага, райдуга, черемха, муха, Домаха, засуха.

Завдання 3. Подані іменники поставте у формі місцевого та кличного відмінка. Поясніть чергування задньоязикових приголосних із шиплячими і свистячими приголосними (перша і друга палаталізації).

Явтух, сорока, чоловік, хлопець, книга, птах, друг, Ольга, луг, парубок, колега, Олег.

Завдання 4. Від поданих іменників утворіть прикметники з суфіксом -ськ-.

Сиваш, Ла-Манш, Золотоноша, Буча, Збараж, Галич, чехи, Франкфурт-на-Майні, Гаага, Дамаск, Запоріжжя, казахи, Овруч, козак, чумак, товариш, парубок, ткач, Париж, Дрогобич, падишах, гагаузи, Збараж, Лейпциг, Цюрих, Гамбург, Гадяч, Гонконг, Люксембург, Карадаг, Чикаго, Нью-Йорк, Словаччина, Острог, Кременчук, Мекка, печеніги, латиші, гагаузи, баски, Марокко, Іртиш, Золотоноша, Ельзас, Перу, Токіо, Делі, Люксембург, Чикаго, Кенігсберг, Аттика, Бангладеш.

Завдання 5. Поясніть відхилення від історичних чергувань голосних і приголосних у поданих словах.

Лоба, рота, лева; терен, город, бережок, крапель, березень, роздerti, пеньок, землероб, горбок, закон, Козловський; бджолі, безкрайої, нашої, чемпіон, чешемо, чобіток, творчості, почерк, схожості, збуджена, шепочемо; тихі, кіт, гімн, хекати, кеглі.

Завдання 6. У поданих реченнях знайдіть усі випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань приголосних. Поясніть. Окремо виділіть випадки, коли приголосні фонemi /г/, /к/, /х/ не чергуються в сучасній мові, поясніть причину цього.

1. *Удвох собі походжають, мов ті голуб'ята* (Т. Шевченко). 2. *Через тиждень замість чорних стогів жовтіли високі ожереди соломи* (Панас Мирний). 3. *Скінчу вже врешті свою подорож* (М. Коцюбинський).

4. Нічого немає в світі смачнішого від хліба, кажуть у народі (С. Плачинда).
 5. Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуле? (О. Довженко). 6. Люблю пісні мого краю, та не спинюсь на тім лишень: з любов'ю вухо повертаю до братніх на землі пісень (М. Рильський).

Завдання 7. Чим зумовлені чергування /л/ – /в/ ([ў]); «губний > губний + /й/». Знайдіть у тексті приклади таких чергувань.

Кругле обличчя сонця стає спокійнішим, жар його – не такий сліпучий, він вимеркає, наче поймається попелом, – і тоді на тлі того кругловидого смутку знову чітко проступає дерево. Чорне, ніби випиляне лобзиком із великої брили деревного вугілля, зусібіч обкладене жаром, обпалюване усміхом сонця, проте не згорає. А так і стоїть, і є в його зловісній постаті щось по-людськи трагічне; і здається, що від того, чи згорить воно в сонячному вечоровому полум'ї, чи не згорить, дуже багато залежить (За Є. Гуцалом).

Завдання 8. Запишіть текст фонетичною транскрипцією, знайдіть у ньому приклади чергувань приголосних. Підкресліть слова, у яких можливе чергування /г/, /к/, /х/ із /ж/, /ч/, /ш/ та із /з'/, /ц'/, /с'/, напишіть слова, з якими вони чергуються.

Коли заходить сонце, то й соняшники вечоріють, поступово смеркають, поночіють. І вже того сміху не видно й не чути на городі, і вже затихають живі кобзи або ж і зовсім позамовкали. Стоять на межі, попід грядками, поміж картоплею та кукурудзою не розсудливі й приязні світильники, а похмурі квіти смутку й темряви. Стоять мовчки, думають про своє, і в їхньому заглибленому думанні й мовчанні вловлюється, щось чуже. Переборюючи легкий страх у грудях, обережно ступаючи по пришиклій землі наближаєшся до першого ліпшого соняшника, простягаєш руку, повертаєш його бліде обличчя до свого – і вражено й трохи безпорадно відповідаєш усмішкою на потемнілу, на пригаслу усмішку соняшника, на його широкий і якийсь наче аж докірливий погляд (За Є. Гуцалом).

Завдання 9. У поданих реченнях знайдіть випадки наявних або можливих фонетично не зумовлених (історичних) чергувань голосних і приголосних у сучасній українській мові, навівши паралельні форми цих слів або похідних, які свідчать про наявність чергування.

1. Біла церква серед могутньої зелені робила приємне враження (М. Коцюбинський).

2. Величезне, як млинове жорно, і червоне, як жар, сходило сонце (О. Донченко).

3. *Вже тріщать залізні двері, голоси гудуть і закривавились високі вікна* (М. Рильський).
4. *Він просить у Хаєцького ножа, щоб зачищати кінці кабеля* (О. Гончар).
5. *Влітку та восени з віконця на піч лягає то щедрий і бадьорий, то скупий і лінивий сонячний полиск* (І. Чендей).
6. *За колісницею тягся довгий рядок верхівців на конях* (І. Нечуй-Левицький).
7. *Кличе мати вечеряти, а донька не чує* (Т. Шевченко).
8. *Крім риє під землею дуже довгі проходи, такі собі підземні дороги* (О. Копиленко).
9. *Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл* (М. Коцюбинський).
10. *На поріг вийшов дід у фуфайці наопашки і в калошах на босу ногу* (Г. Тютюнник).
11. *Наближається південь, червневий південь, повний спеки і світу* (М. Коцюбинський).
12. *Ото ж, кажу, міркуючи собі в човні на кожусі, поволі затулив і я очі* (О. Довженко).
13. *Про всяк випадок надів він під сорочку кольчугу й засунув за пояс кинджал* (З. Тулуб).
14. *Руки їй боліли від важких ножиць, сморід овечого поту, гною і бруду з дрібним сухим пилом від вовни забивали їй дух* (З. Тулуб).
15. *Тіні наших незабутих, незабутніх українських предків мають знайти спокій, навіки оселившись у пам'яті народу* (І. Драч).

Науково-дослідницьке завдання. Здійсніть аналіз фонетичної системи закарпатського говору, простежте історичні чергування приголосних фонем.

Науково-дослідницьке завдання. Порівняйте історичні чергування голосних і приголосних звуків в українській та інших відомих вам слов'янських мовах.

Практичне заняття № 9. Акцентологія

1. Акцентологія як наука та її предмет.
2. Поняття словесного наголосу. Його характер.
3. Акцентуаційна норма. Нормалізація українського літературного наголошення.
4. Особливості наголошування слів деяких частин мови:
  - а) слова, наголошення яких пов'язане з їх семантикою;
  - б) слова з подвійним наголошуванням.

5. Словники наголосів.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 51–54; 130–135.

2. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 70–72.

3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 308–311.

4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 136–137.

5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 386–387.

6. Як запам'ятати наголоси.

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CYNFtuRWRQo>

7. Картки з усіма наголосами.

URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bRt0PfOL6cg>

8. Наголос на першому, другому, третьому, четвертому і п'ятому складах. URL: <https://dyskurs.net/naholos-na-pershomu-skladi-povnyi-spysok-sliv-na-zno/>

<https://dyskurs.net/slova-zi-zno-z-naholosom-na-druhomu-skladi/>

<https://dyskurs.net/slova-z-naholosom-na-tretomu-skladi-na-zno/>

Завдання 1. Користуючись словником, поставте наголос у поданих словах.

Алкоголь, анонім, аргумент, вигнанець, визнання, випадок, відомості, вірші, вітчим, водопровід, вчення, городина, горошина, граблі, громадянин, гуртожиток, дециметр, діалог, жалюзі, живопис, життєпис, завдання, загадка, запитання, заслання, зібрання, ім'я, каталог, квартал, кілометр, колесо, копійки, крапки, кропива, курятина, листопад, літопис, машинопис, мережа, міліметр, ненависть, низина, новина, обіцянка, оглядач, ознака, олень, перепис, перепустка, пізнання, позначка, показник, помилка, послуга, прабатьківщина, псевдонім, рукопис, середина, спина, термометр, течія, феномен, центнер, читання, чорнослив, шофер, стовідсотковий, черговий, фаховий.

Завдання 2. виправте порушення акцентуаційних норм.

Начі́нка, випа́док, гра́блі, жи́вопис, залоза́, коромі́сло, кропи́ва, листоба́д, літопис, не́нависть, пе́репис, феноме́н, ша́вля, ща́вель, ко́валь, ва́ловий, но́вий, фа́ховий, це́ховий, ча́рівний, не́сти, сі́кті, приве́зти, оді́надцять, чоти́рнадцять, лате́, о́знака, жа́люзі, обруч.

Завдання 3. Розставте наголоси в поданих словах і на їх прикладі простежте деякі закономірності наголошування лексем української мови.

Навча́ння, кавча́ти, за́вдання, да́ти, пі́знання, пі́знати, за́питати, чита́ння, чита́ти, визна́ння, визна́ти, вида́ння, вида́ти, зобов'яза́ння, зобов'язати́, везти́, нести́, возу́, ношу́, несе́мо, везе́мо, везла́, несла́, була́, було́, були́, будеш, буде́, мого́, твого́, свого́, голка́, голки́, ласті́вка, ласті́вки, учителька́, учительки́, копі́йки, копі́йка, ложка́, ложки́, миска́, миски́, чоти́рнадцять, чоти́рнадцятий, трина́дцятий, помилка́, серпанковий, завжди́, волошковий, сторі́нка, сторі́нки, коваль, пишучи́, актор, астроном, вірші́, випадок, адресний, гуртожиток.

Завдання 4. Випишіть 5 словникових статей із праць «Українська літературна вимова і наголос: Словник-довідник» (за ред. М.А. Жовтобрюха, Київ, 1973) та «Словник наголосів» (Київ, 2003, С.І. Головащук).

Завдання 5. Виконайте інтерактивні вправи із застосунку *dyskurs.net*.

Науково-дослідницьке завдання. Наведіть приклади акцентуаційних помилок (не менше 10) у своєму мовленні / інтерв'ю із ЗМІ / текстах пісень.

Науково-дослідницьке завдання. Оберіть три зразки української поезії, простежте, які склади наголошені в кожному рядку і які закономірності в наголошуванні поетів ви спостерігаєте. Порівняйте акцентуаційні схеми та проаналізуйте їхні особливості.

Науково-дослідницьке завдання. Створіть відео для запам'ятовування правильного наголошування слів.

Складні випадки наголошування

Наголос на першому складі	Наголос на другому складі	Наголос на третьому складі	Наголос на четвертому складі	Наголос на п'ятому складі
<i>аркушик</i>	<i>абияк</i>	<i>агрономія</i>	<i>асиметрія</i>	<i>багаторазовий</i>
<i>бешкет</i>	<i>абиколи</i>	<i>безпринципний</i>	<i>одноразовий</i>	<i>сільсько-господарський</i>
<i>благовіст</i>	<i>адже</i>	<i>беремо</i>	<i>перевезти</i>	
<i>будемо</i>	<i>близький</i>	<i>болотистий</i>		
<i>ваги (мн.)</i>	<i>бородавка</i>	<i>бурштиновий</i>	<i>перенести</i>	
<i>випадок</i>	<i>босоніж</i>	<i>бюлетень</i>	<i>шляхопровід</i>	
<i>виправдан- ня</i>	<i>боязнь</i>	<i>вантажівка</i>		
<i>висіти</i>	<i>видання</i>	<i>відвезти</i>	<i>щодобовий</i>	
<i>витрата</i>	<i>визвольний</i>	<i>відвести</i>		
<i>відгомін</i>	<i>вимога</i>	<i>віднести</i>		
<i>вірші</i>	<i>виразний</i>	<i>віршовий</i>		
<i>гроші, грошей</i>	<i>вишиваний</i>	<i>горошина</i>		
<i>дано</i>	<i>вітчим</i>	<i>дециметр</i>		
<i>дещиця</i>	<i>глядач</i>	<i>джерело</i>		
<i>дивлячись</i>	<i>граблі</i>	<i>діалог</i>		
<i>догмат</i>	<i>гуртожито- к</i>	<i>добовий</i>		
<i>донька</i>	<i>данина</i>	<i>довезти</i>		
<i>дрова</i>	<i>де-юре</i>	<i>донести</i>		
<i>загадка</i>	<i>дичавіти</i>	<i>єретик</i>		
<i>закладка (у книзі)</i>	<i>добуток</i>	<i>жалюзі</i>		
<i>закрутка</i>	<i>довідник</i>	<i>завезти</i>		
<i>запонка</i>	<i>дочка</i>	<i>завести</i>		
<i>заставка</i>	<i>експерт</i>	<i>завчасу</i>		
<i>застібка</i>	<i>жаркий</i>	<i>заіржавілий</i>		
<i>звисока</i>	<i>завдання</i>	<i>заіржавіти</i>		
<i>здавна</i>	<i>заміжня</i>	<i>закінчити</i>		
<i>здалека</i>	<i>застопори- ти</i>	<i>залишити</i>		
<i>зовсім</i>	<i>зібрання</i>	<i>занести</i>		
<i>зозла</i>	<i>зубожіння</i>	<i>запитання</i>		
<i>зрання</i>	<i>індустрія</i>	<i>заробіток</i>		

зручний	квартал	зобразити		
камбала	кінчити	ідемо, ідете		
кидати	корисний	інженерія		
кишка	котрий	каталог		
колесо	крицевий	кілометр		
колія	літопис	кропива		
косий	мережа	кулінарія		
кроїти	навзаєм	листопад		
курятина	навчання	магістерський		
лате	напій	металургія		
люстро	ненавидіти	міліметр		
маркетинг	ненависний	нанести		
наскрізний	ненависть	обіцянка		
начинка	нести	одинадцять		
ніздря	новий	осетер		
обмін	обруч	піала		
олень	ознака	порядковий		
оцет	оптовий	посередині		
пекарський	отаман	привезти		
підлітковий	павич	привести		
подруга	партер	принести		
позначка	перепад	псевдонім		
приморозок	перепис	роздрібний		
причіп	пізнання	сантиметр		
приятель	пітний	симетрія		
проділ	піцерія	сімдесят		
разом	позаторік	соломинка		
ремінь	поміщик	стовідсоткови й		
решето	помовчати	текстовий		
ринковий	поняття	течія		
роздріб	проміжок	тім'яний		
розпірка	рівнина	травестія		
свердло	рукопис	український		
сеча	русло	уподобання		
спина	середина	урочистий		
статуя	стрибати	усередині		
тигровий	тисовий	фаховий		
тулуб	тризуб	чарівний		
фольга	фартух	черговий		
форзац	феномен	чотирнадцять		
царина	цемент	ярмарковий		
центнер	цінник			
(немає) часу	читання			

<i>щелепа</i>	<i>чорнозем</i>			
<i>щипці</i>	<i>чорнослив</i>			
	<i>шовковий</i>			
	<i>шофер</i>			
Слова з подвійним наголошуванням				
<i>байдуже</i>	<i>мабуть</i>	<i>помилка</i>	<i>слізьми</i>	<i>завжди</i>
<i>договір</i>	<i>назавжди</i>	<i>правописний</i>	<i>також</i>	<i>первісний</i>

Практичне заняття № 10. Склад як фонетична одиниця

1. Склад. Теорії складу.
2. Типи складів (відкриті / закриті, прикриті / неприкриті, наголошені / ненаголошені).
3. Український фонетичний складоподіл.
4. Орфографічний складоподіл.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 45–62.
2. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 304–334.
3. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 132–141.
4. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 599–600; 227–228.

Зразок характеристики складів:

Смієшся [с'м'і-й'є-с':а]: [с'м'і] – відкритий, прикритий, ненаголошений, тризвуковий; [й'є] – відкритий, прикритий, наголошений, двозвуковий; [с':а] – відкритий, прикритий, ненаголошений, двозвуковий.

Наголошений другий склад, наголос рухомий: [с'м'і'й'є^чм'ос':а].

Завдання 1. Розбийте слова на склади, порівняйте фонетичний і орфографічний складоподіли.

Їжа, юшка, язик, яблуко, єдиний, яма, їдкий, знання, відродження, оаза, район, мовознавство, Ярина, bastiон, озеро, розораний, надмірний, сиджу, надзвичайний.

Завдання 2. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією, охарактеризуйте склади в усіх словах.

1. *Густий запах пізніх гречок і сухої стерні повівав з поля...* (М. Коцюбинський). 2. *Лиш той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив* (Леся Українка). 3. *Поспішив хлопець нерівною дорогою, вкритою довгими смугами рослин, на яких, з листкових країв, звисали роси – білі і прозорі* (В. Барка). 4. *Ніхто з найближчих приятелів так і не дочекався від нього виразної відповіді на запитання, чого він туди їздить* (Ю. Андрухович).

Завдання 3. Прочитайте, знайдіть у тексті слова, в яких є розбіжності при фонетичному і орфографічному складоподілі.

1. *О вільний степ! О золоті часи! Я вас благословляю за помірність* (М. Руденко). 2. *Скажіть моїй матері, Що я не повернусь ніколи...* (Д. Павличко). 3. *Чи є кращі над квітами та над весняні? Чи є кращі в життю літа та над молодії?* (Леся Українка). 4. *Хто чисте сумління має, спокійно спати лягає* (Нар. тв.). 5. *Приємно бродити по темних калюжах після грому й дощу, чи ловити щучок руками, скаламутивши воду, або дивитись, як тягнуть волока* (О. Довженко).

Завдання 4. Охарактеризуйте склади в поданих словах.

Сьогодні, район, вкрати, майструвати, морква, гірський, поб'ю, мудрий, люблю, гострий, сестра, кобзар, підживити, військо, абстрактний, розважати, річці, заокруглений.

Практичне заняття № 11. Інтонологія

1. Інтонанція та її складові елементи (фразовий наголос, паузи, ритміка, мелодика, тембр і темп).
2. Фразовий наголос і його різновиди (наголос акцентної групи, синтагматичний, логічний та емпатичний наголоси).
3. Поняття мелодики української мови. Основні типи мелодики.
4. Паузи. Види пауз.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 45–62.

2. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 304–334.

3. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 132–141.

4. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 599–600; 227–228.

Завдання 1. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією, встановіть стилістичну функцію пауз, позначених на письмі трьома крапками.

1. *Вродило... не яблука – самі дулі* (Остап Вишня). 2. *А я... аж страшно, як згадаю, я сам пішов у москалі* (Т. Шевченко). 3. *Зима... і пролісок блакитний* (Олександр Олесь).

Завдання 2. Запишіть подані речення фонетичною транскрипцією, позначте паузи, наголоси, рух мелодики, прочитайте вголос.

1. *«Еге, – подумав Остап, – так ось воно що»* (М. Коцюбинський). 2. *І голос сильний нам згори, як грім, гримить: «Лупайте сю скалу!»* (І. Франко). 3. *«І що я без землі?» – вертілося в його похнюпленій голові* (Панас Мирний). 4. *– Яка краса! – сказав Доктор. – Шанування любій молодій панні. Добрий сирник?* (Ю. Андрухович).

Завдання 3. Прочитайте подані речення, виділяючи емоційний наголос.

1. *А Леся так прямо оче-е-й не зводить* (Гр. Тютюнник). 2. *З-за комина почувся якийсь пискливий голос: «Я їсти хо-чу-у-у..»* (Гр. Тютюнник). 3. *Не плач, не плач, серденько! Це всього-на-всього кінець світу...* (О. Довженко). 4. *Скільки разів казав я собі: «Не йди туди, не смій!» А серце моє, мов навіжене, кричало: «Йди! Йди! Йди!»* (М. Коцюбинський). 5. *Хто ж то мене врятує, коли не сам собі? Хто ж, як не я, зупинить цю біду?!* (О. Кобилянська).

Завдання 4. Виразно прочитайте текст, виділяючи логічно наголошені слова.

1. *Коли я буду явором рости, дивитися у далеч з висоти, коханій посилали листочки, як посилаю їй тепер листи.* 2. *Безсмертні всі: цей виховав дитину, той пісню написав, хоч і єдину, а той, хто не зумів цього зробити, біля дороги посадив калину.* 3. *Рівняє смерть усіх. Та після неї не всі однакові в серцях людей: великими стають лиш Прометей, чи їх тіла в землі, чи в мавзолеї* (Д. Павличко).

Науково-дослідницьке завдання. Прослухайте короткі аудіозаписи мовлення людей із різних соціальних груп або з різних регіонів, запишіть свої спостереження щодо використання фразового наголосу, пауз, мелодики, тембру та темпу в цих записах.

Науково-дослідницьке завдання. Прорекламуйте вірші сучасних українських поетів, проаналізуйте, як автор використовує ритміку, мелодику та інші елементи інтонації для створення атмосфери та емоційної виразності в своїх творах.

Практичне заняття № 12. Орфоепія як розділ мовознавства. Українська літературна вимова

1. Орфоепія української мови, її предмет, зв'язок з іншими розділами мовознавства.
2. Типи орфоепічних помилок.
3. Орфоепічна норма. Основні риси української літературної вимови.
4. Вимова ненаголошених голосних.
5. Орфоепічний словник, його характеристика.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська літературна мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: Академія, 2006. С. 111–135.
2. Сучасна українська літературна мова: підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; за ред. А.П. Грищенка. 3-тє вид., допов. Київ: Вища шк., 2002. С. 77–80.
3. Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Берковець та ін.; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ: Знання, 2013. С. 304–334.
4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. Київ, 1981. С. 142–153.
5. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський (співголова), О.О. Тараненко (співголова), М.П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 445.

ОРФОЕПІЧНИЙ АНАЛІЗ

1. Записати слово орфографічним записом та фонетичною транскрипцією.

2. Визначити основний і побічний (якщо є) наголоси; обґрунтувати акцентуацію.

3. Виділити складні для вимови звуки і звукосполучення.

4. Пояснити вимову звуків і звукосполучень правилами орфоепії української літературної мови.

Зразок:

1. *Квітчати* [кв'іч:áти^е].

2. Наголошений склад [ч:á].

3. [кв'іч:áти^е].

4. [и^е] – [и] наближається до [е] в ненаголошеній позиції; [ч:] – звук, що є результатом асиміляції [т] під впливом [ч].

Завдання 1. Подані слова запишіть фонетичною транскрипцією, зверніть увагу на вимову звуків.

Помітно, голубка, великий, бачила, оголошення, літера, поріг, зозуля, кожух, тобі, матиму, дівчина, примерзлий, незліченний, заворушення, межа, недогляд, недолік, вишневий, сказати, передати, діжка, нігті, тягти, берегти, кукурудза, підземний, ходжу, чітко, річчю, стілець, цвісти, різні, розповісти, мережці, річці, зважся, виріши, зчеплення, смієшся, сміється, шістнадцять, пестливий, вокзал, збіжжся, не вріжся, у поїздці.

Завдання 2. Зробіть фонетичний та орфоепічний аналіз поданих слів.

Поїздці, агентство, надзвичайно, нагороджений, високість, голубка, невістці, комахці, вужчий, спідлоба, синекдоха, фюзеляжний.

Науково-дослідницьке завдання. Проаналізуйте зразки мовлення з різних регіонів України, виявіть особливості вимови голосних і приголосних звуків.

Науково-дослідницьке завдання. Проаналізуйте мовлення ведучих на телебаченні та радіо, визначте тенденції та відхилення від норм орфоепії.

Науково-дослідницьке завдання. Розробіть тренажер для покращення вимови дикторів за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів (наприклад, інтерактивні вправи, скоромовки, фрази для запам'ятовування).

Науково-дослідницьке завдання. Розробіть аудіокнигу з текстами для вивчення української мови як іноземної з дотриманням акцентуаційних та орфоепічних норм.

Практичне заняття № 13. Графіка української мови

1. Графіка української мови, її зв'язок із фонетикою, фонологією та орфографією.
2. Система буквених і небуквених позначок в українській мові.
3. Алфавіт. Співвідношення між буквами українського алфавіту і фонемами української літературної мови.
4. Принципи української графіки.
5. Становлення українського письма. Виникнення різних видів письма.
6. Типи стародавнього українського письма.
7. Формування української графіки.

Науково-дослідницьке завдання. Підготуйте наукову доповідь на одну із тем:

1. Система буквених і небуквених позначок в українській мові.
2. Алфавіт. Співвідношення між буквами українського алфавіту і фонемами української літературної мови.
3. Принципи української графіки.
4. Становлення українського письма. Виникнення різних видів письма.
5. Типи стародавнього українського письма.
6. Формування української графіки.
7. Вплив комп'ютерних технологій на графіку української мови.

Практичне заняття № 14. Українська орфографія

1. Орфографія як система загальноприйнятих правил написання.
2. Поняття орфограми.
3. Принципи українського правопису: фонетичний, морфологічний, диференційний (смісловий), історичний (традиційний).
4. Становлення орфографічної системи української мови.
5. Розвиток орфографії української мови в ХХ ст.
6. Правописні проблеми початку ХХІ ст.
7. Український правопис 2019 р.

Науково-дослідницьке завдання. Підготуйте наукову доповідь на одну із тем:

1. Становлення орфографічної системи української мови.
2. Розвиток орфографії української мови в ХХ ст.
3. Правописні проблеми початку ХХІ ст.
4. Проект правопису 1999 року В. Німчука.
5. Правопис 2019 року: спрямування та основні зміни.
6. Слова іншомовного походження та проблема впорядкування українського правопису на сучасному етапі.
7. Автоматизація виявлення та коригування помилок у текстах.
8. Електронні засоби вивчення правопису для мобільних пристроїв.

Науково-дослідницьке завдання. Проведіть психолінгвістичне дослідження, щоб визначити, як орфографічні помилки впливають на сприйняття та розуміння текстів українською мовою.

Науково-дослідницьке завдання. Дослідіть, які орфографічні правила найчастіше порушують користувачі соціальних мереж, та вивчіть можливі причини цих помилок та їхній вплив на сприйняття повідомлень.

Науково-дослідницьке завдання. Створіть відео для запам'ятовування змін до Правопису 2019 року.

Література:

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. С. 171–194.
2. Зміни до українського правопису-2019 – за 5 хвилин. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Sunlrw3fYUc>
3. Ірина Фаріон про правопис 2019 року. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QZsHKsRuNFY>
4. Ірина Фаріон. #протианглізм. URL: <https://www.youtube.com/hashtag/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC>
5. Новий правопис: як писати ВЕБ, ІНТЕРНЕТ, ЮТУБ, ФЕЙСБУК, ГУГЛ? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FQ0A3VuP6jk>
6. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 392 с.
7. Що змінили в «Українському правописі» після схвалення Кабміном? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4iB0ujGQpPE>
8. Як писати ПІВ за новим правописом – разом чи окремо? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dspghm8pkPo>

9. Як правильно писати назви сайтів і соцмереж? URL: <https://www.youtube.com/watch?v=G9lnNWV7RIM>

Практичне заняття № 15. Найважливіші правила українського правопису

1. Подвоєння букв внаслідок збігу та подовження приголосних.
2. Подвоєння літер в словах іншомовного походження.
3. Вживання апострофа в українських та іншомовних словах.
4. Вживання м'якого знака в українських та іншомовних словах.
5. Позначення на письмі змін приголосних при формотворенні та словотворенні.
6. Уживання великої літери.
7. Написання складних слів.
8. Правопис прізвищ і географічних назв.
9. Орфографічні словники.

Науково-дослідницьке завдання. Простежте порушення орфографічних норм в словах на новинних сайтах, у соціальних мережах, на об'єктах зовнішньої реклами, вивісках тощо.

ОРФОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

1. Записати слово орфографічно.
2. Виділити орфограму і визначити її тип.
3. Пояснити написання.
4. З'ясувати принцип орфографії, на якому базується написання.

Зразок:

1. *Ванна.*
2. Орфограма «Подвоєні букви» – літерна (буквена).
3. У загальних назвах іншомовного походження букви на позначення приголосних звичайно не подвоюються; подвоєння зберігається в деяких загальних назвах за традицією.
4. Принцип орфографії – історичний (традиційний).

ТЕКСТИ ДЛЯ АНАЛІЗУ

Крила

А й правда, крилатим ґрунту не треба.
 Землі немає, то буде небо.
 Немає поля, то буде воля.
 Немає пари, то будуть хмари.
 В цьому, напевно, правда пташина...
 А як же людина? А що ж людина?
 Живе на землі. Сама не літає.
 А крила має. А крила має!
 Вони, ті крила, не з пуху-пір'я,
 А з правди, чесноти і довір'я.
 У кого – з вірності у коханні.
 У кого – з вічного поривання.
 У кого – з щирості до роботи.
 У кого – з щедрості на турботи.
 У кого – з пісні, або з надії,
 Або з поезії, або з мрії.
 Людина нібито не літає...
 А крила має. А крила має!

***

Вечірнє сонце, дякую за день!
 Вечірнє сонце, дякую за втому.
 За тих лісів просвітлений Едем
 і за волошку в житті золотому.
 За твій світанок, і за твій зеніт,
 і за мої обпечені зеніти.
 За те, що завтра хоче зеленіть,
 за те, що вчора встигло оддзвеніти.
 За небо в небі, за дитячий сміх.
 За те, що можу, і за те, що мушу.
 Вечірнє сонце, дякую за всіх,
 котрі нічим не осквернили душу.
 За те, що завтра жде своїх натхнень.
 Що десь у світі кров ще не пролито.
 Вечірнє сонце, дякую за день,
 за цю потребу слова, як молитви.

***

Це ж треба мати сатанинський намір,
 чайть в собі невиліковний сказ,
 щоб тяжко так знущатися над нами,
 та ще й у всьому звинувачувати нас!

***

Вже почалось, мабуть, майбутнє.
 Оце, либонь, вже почалось...
 Не забувайте незабутнє,
 воно вже інеєм взялось!
 І не знецінюйте коштовне,
 не загубіться у юрбі.
 Не проміняйте неповторне
 на сто ерзаців у собі!

***

Мій перший вірш написаний в окопі,
 на тій сипкій од вибухів стіні,
 коли згубило зорі в гороскопі
 моє дитинство, вбите на війні.

Лилась пожежі вулканічна лава.
 Горіла хата. Ніч здавалась днем.
 І захищалась наша переправа
 через Дніпро – водою і вогнем.

Гула земля. Сусідський плакав хлопчик.
 Хрестилась баба, і кінчався хліб.
 Двигтів отой вузесенький окопчик,
 де дві сім'ї тулились кілька діб.

О перший біль тих не дитячих вражень,
 який він слід на серці залиша!
 Як невимовне віршами не скажеш,
 чи не німою зробиться душа?!

Це вже було ні зайчиком, ні вовком –
 кривавий світ, обвуглена зоря! –
 а я писала мало не осколком
 великі букви, щойно з букваря, –
 той перший віршик, притулившись скраю,
 щоб присвітила поночі війна.
 Який він був, я вже не пам'ятаю.
 Снаряд упав – осипалась стіна.

***

Мабуть, ще людство дуже молоде.
 Бо скільки б ми не загинали пальці, –
 ХХ вік! – а й досі де-не-де
 трапляються іще неандертальці.

*Подивися: і що воно таке?
Не допоможе й двоопукла лінза.
Здається ж, люди, все у них людське,
але душа ще з дерева не злізла.*

***

*Дзвенять у відрах крижані кружальця.
Село в снігах, і стежка ані руш.
Старенька груша дихає на пальці,
їй, певно, сняться повні жмені груш.*

*Їй сняться хмари і липневі грози,
чиясь душа, прозора при свічі.
А вікна сплять, засклив мороз їм сльози.
У вирій полетіли рогачі.*

*Дощу і снігу наковтався комин,
і тин упав, навіщо городить?
Живе в тій хаті сивий-сивий спомин,
улітку він під грушею сидить.*

*І хата, й тин, і груша серед двору,
і кияшиння чорне де-не-де,
все згадує себе в свою найкращу пору.
І стежка, по якій вже тільки сніг іде...*

***

*Не дуже людям думалось про честь,
усе хотіли хліба і видовищ.
Колись була Мадонна Перехресть.
Тепер у нас Мадонна Бомбосховищ.*

***

*Підкрадається лихо нечутними кроками.
Але раптом зненацька зупиниться мить.
Почорніє село обгорілими кроквами.
І на білому світі війна загримить.*

*Захлинаються кров'ю і димом світанки.
Вигинає імперія хижий хребет.
По дорогах повзуть розчепірені танки.
Причаїлася свастика в літері Zet.*

*А ще світяться хатки в зимовій завії.
Ще не знає ніхто, що йому на роду.
Лиш над Києвом очі святої Софії*

спопеляють навіки новітню орду.

***

*Ця ніч була загрозлива і темна.
І так хотілось тиші і тепла!
А вибух був – як жовта хризантема,
що на пів неба раптом розцвіла.
Струснуло стіни і двигтіло довго ще.
Сирени вили, блискало на склі.
То що – тікати? Бігти в бомбосховище?
А не діждав би фюрер у кремлі!
Хай сам боїться – він уже вчорашній.
Посіють бомби – ненависть пожнуть.
Сирени виють. А мені не страшно.
Хто не тікав, того не доженуть.*

***

*У нас вже підриваються на мінах.
В полях по обрії брухту і броні.
У нас стрічають люди на колінах
своїх убитих хлопців на війні.
Росли, росли – і вирости хлоп'ята.
Чиїсь кохані і чиїсь сини.
Щоб Україна не була розп'ята,
пішли боротись, – хто ж, як не вони?!
Господь їм сил подвоїв і потроїв.
Здолали все, подужали заброд.
Так виникає нація героїв.
Так постає з населення народ.*

***

*Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.*

***

*Очима ти сказав мені: люблю.
Душа складала свій тяжкий екзамен.
Мов тихий дзвін гірського кристалю,
несказане лишилось несказаним.*

*Життя ішло, минуло той перон.
Гукала тиша рупором вокзальним.*

*Багато слів написано пером.
Несказане лишилось несказаним.*

*Світали ночі, вечорили дні.
Не раз хитнула доля терезами.
Слова як сонце сходили в мені.
Несказане лишилось несказаним.*

(Із творів Л. Костенко)

***

*Не бував ти у наших краях!
Там же небо – блакитні простори...
Там степи, там могили, як гори.
А веснянії ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаєш,
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.
Не бував ти у наших краях,
Бо відтіль не таким би вернувся!*

(П. Тичина)

***

*Як у нашому селі
В крицю вдарять ковалі,
Як у небі голубому
Закурличуть журавлі, –
Так і знай: не за горами
Із пахучими вітрами
З солов'їними піснями
Йде весна по всій землі.*

(Б. Олійник)

***

*Не руш моїх кіл – мої кола тобі не належать.
Ген-ген пароплавчик із морем зшива небосхил,
Потроху штормить, і безлюдніє пляж. Починається нежить.
Збирай рушники й парасолі – не руш моїх кіл.*

*Вони самоправні – як в камінь вціловані морем,
Але і зникомі – піском-попід-вітром крихкі...
Як завтра наш світ упаде, мов Содом і Гоморра,
То власне тому, що над міру винищував кіл!*

*А я свої довго плекала (ховала, ростила...) –
Аж врешті крізь них проступило, мов фосфор, різким,*

*Що – ні, не бувається ближче, ніж тіло до тіла,
У нашому світі!*

Ніколи.

Ні в чому.

Ні з ким.

*При чім же тут тіло?! О дзеркало, хто ця кобіта?..
А ти їй смієшся – мов зараз готовий на скін,
І все, що я можу насправді для тебе зробити, –
Кохати тебе, як пред Богом і морем: НЕ рушачи кіл!*

*Про це – всі дерева-і-птахи (лопочучим листям!),
І риби у морі, і звірі у полі – про це ж:
Не руш моїх кіл! – бо нема в них для тебе користі,
Бо поза своїми – нічого в життю не знайдеш!*

*О, знав-таки мудрий, що каже, що так загаратав
Напаснику в очі – на двадцять потомних віків!..
І мовлю по-еллінськи: «ме му тос кікльос тарате», —
Мужчинам,
Імперіям,
Часу:
Не руш моїх кіл.*

(О. Забужко)

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ З КУРСУ «ПРИКЛАДНЕ УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО»

1. Основні завдання курсу фонетики і фонології.
2. Зв'язок фонетики і фонології з іншими розділами мови.
3. Аспекти вивчення мовних звуків.
4. Анатомо-фізіологічні передумови творення мовних звуків та їх артикуляція.
5. Будова мовленнєвого апарату.
6. Зміст понять «емоціографія», «звуковий символізм», «звукопис», «фоностилістика», «фоніка».
7. Одиниці мовленнєвого потоку (фраза, синтагма, такт, енклітики і проклітики).
8. Фонема. Основні ознаки і функції фонем.
9. Основні принципи виділення фонем.
10. Відмінності між звуком і фонемою.
11. Типи алофонів фонем сучасної української літературної мови.
12. Зміст понять «квазіомонімія», «нейтралізація фонем», «дистрибуція», «інваріант», «алофон».
13. Фонематична і фонетична транскрипції.
14. Принципи виділення голосних і приголосних фонем сучасної української літературної мови.
15. Класифікація голосних фонем сучасної української літературної мови.
16. Класифікація приголосних фонем сучасної української літературної мови.
17. Загальна характеристика різних типів звукових змін.
18. Позиційні зміни звуків у сучасній українській мові.
19. Типи асиміляції приголосних.
20. Типи дисиміляції приголосних.
21. Дієреза (спрощення в групах приголосних).
22. Протеза, епентеза, гаплогія, метатеза.
23. Загальна характеристика різних типів чергувань (живих та історичних) у сучасній українській літературній мові.
24. Найдавніші історичні чергування голосних у сучасній українській літературній мові.
25. Причини і наслідки історичного чергування фонем /o/ та /e/ з фонемним нулем.
26. Причини і наслідки історичного чергування /o/ та /e/ з /i/.
27. Причини і наслідки історичного чергування /e/ з /o/ після шиплячих та /j/.
28. Звукосполуки /ри/, /ли/ – /ро/, /ло/ в українській мові.
29. Історичні причини чергування /г/, /к/, /х/ із /ж/, /ч/, /ш/ та /з'/, /ц'/, /с'/ (I, II, III палаталізації).

30. Історичні чергування приголосних, що спричинені впливом /j/.
31. Історичні чергування приголосних на морфемному шві при формотворенні та словотворенні.
32. Склад і його типи, основні теорії складу.
33. Український фонетичний і орфографічний складоподіл.
34. Складові елементи інтонації (фразовий наголос, паузи, ритм, мелодика, тембр і темп).
35. Різновиди фразового наголосу (наголос акцентної групи, синтагматичний, логічний та емпатичний наголоси).
36. Види пауз.
37. Основні типи і функції мелодики української мови.
38. Загальна характеристика українського словесного наголосу і його природа.
39. Складні випадки наголошування слів сучасної української літературної мови.
40. Предмет і завдання орфоєпії та її зв'язок з іншими розділами мовознавства.
41. Основні типи орфоєпічних помилок та їх причини.
42. Орфоєпічні норми голосних сучасної української літературної мови.
43. Орфоєпічні норми твердих і м'яких приголосних сучасної української літературної мови.
44. Орфоєпічні норми дзвінких і глухих приголосних сучасної української літературної мови.
45. Літературна вимова зубних, свистячих та шиплячих звуків.
46. Співвідношення між буквами українського алфавіту і звуками української літературної мови.
47. Основні принципи української орфографії.
48. Український правопис 2019 р.: перелік основних змін.
49. Подвоєння букв внаслідок збігу та подовження приголосних.
50. Подвоєння літер в словах іншомовного походження.
51. Вживання апострофа в українських та іншомовних словах.
52. Вживання м'якого знака в українських та іншомовних словах.
53. Позначення на письмі змін приголосних при формотворенні та словотворенні.
54. Уживання великої літери.
55. Написання складних слів.
56. Правопис прізвищ і географічних назв.
57. Орфографічні словники.

Навчальне видання

Галина Шкурко

Навчально-методичний посібник

для здобувачів вищої освіти філологічного факультету спеціальності
035 Філологія спеціалізації 035.01 Українська мова та література
освітньо-професійної програми «Українська мова та література.
Літературна творчість. Документознавство та інформаційна діяльність»

Коректура авторська